



Sinemada sık sık canlandırılan Kraliçe Elizabeth ilginç bir tarihi kişilik...



III. Murat (1546-1595)



III. Mehmed (1566-1603)

Orgun sultana yolculuğu

Kraliçe I. Elizabeth, Sultan III. Mehmed'in ilgisini kazanmak ve ticari yaşama hâkim olmak için harekete geçer. İnanılmaz marifetleri olan mekanik bir org yapır. Orgu yapan Dallam Usta, beş yardımcısı ile birlikte altı ay süren bir deniz yolculuğu sonunda İstanbul'a gelir.

EMRE ARACI

1848 senesinde British Museum idaresi özel bir koleksiyondan 16. yüzyıla ait orijinal el yazması bir anı defteri satın alır. Bu defter İngiliz org yapıcısı Thomas Dallam'ın 1599 Şubat'ından 1600 Mayıs'ına kadar kalmış olduğu İstanbul'da Türklerle ait anı ve gözlemlerini ve Osmanlı İmparatorluğu'na yapmış olduğu bu seyahati sırasında basından geçen olayları içermektedir. Dallam Kraliçe I. Elizabeth'in siparişi üzerine Sultan III. Mehmed için özel olarak yaptırıldığı orgunu bizzat Osmanlı başkentine kendi si getirmiştir, burada tekrardan monte etmiş ve Avrupalıların Grand Singior olarak hitap ettikleri Osmanlı sultanının huzurunda 25 Eylül 1599 tarihinde özel bir temsilde calmış. Dallam'ın anıları ilk defa 1893 senesinde İngiliz gezginlerin anılarını düzenli olarak yayımlayan Hakluyt Society tarafından derlemeerek basılmış daha sonra Stanley Mayes tarafından 1956 senesinde yayımlanan An Organ for the Sultan başlıklı kitapta daha derinlemesine ele alınmıştır.

16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun ti-caret alanında Batı'ya açıldığı önemli bir dönemdir. Venedikliler ve Cenevizliler Bizans'tan kalma ticari haklarını tutmuş, ancak Fransa Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte, kapitülasyonlar yoluya, diğer rakip Avrupa krallıklararasında önemli bir imtiyaza sahip olmuştu. İngiltere de bu rekabette geri kalmamadı. Osmanlı toprakları dahil olmak üzere İngiltere ile Avrupa arasındaki ticareti, Shakespeare'in de Venedik Taciri başlıklı oyundan konu olduğu üzere, senelerdir Venedikliler gerçekleştirmektedir. Ancak 1575 senesinde Isle of Wight açıklarında bir Venetian ticaret gemisinin batması, ardından da vergi konusunda İngiltere ile aralarının açılması İngiltere'nin kendi örgütünü kurmasıyla sonuçlandı. Asırlar boyu Türkiye ile İngiltere arasında ticareti bu şirketin yanı Levant Company'yu ürtecekti.

Bu yıllarda İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth ile İspanya tahtını işgal eden Kral II. Philip arasında da büyük bir çekişme vardı. Nitekim Elizabeth'in Osmanlılar ile ticaret dahil bağlarını kuvvetlendirme arzusu iki ülke

arasında İspanya'ya karşı olası bir ortak cephe oluşturulması düşünücsinde yattıktı. Sonuç olarak Sultan III. Murad'ın izniyle beş senelik bir anlaşma imzalandı ve Levant Company resmen hayatı geçmiş oldu. İlk gemi The Great Susan 1582'de İstanbul'a doğru yola çıktı ve Hareborne elçi olarak tayin edildi. Ancak ilk daimi elçi Sir Edward Barten oldu.

Ticari imtiyazlar uğruna Avrupalılar Osmanlı sultanlarına yolladıkları değerli hediyeler açısından adeta yans halindeydi. 1595 senesinde Osmanlı tahtına çıkan III. Mehmed'e de değerli bir hediye yollanması gündeme geldi. Bu hediye hakkında dönemin İngiliz devlet evraklarında 31 Ocak 1599 tarihli bir resmi yazışma "Bilhassa Almanlar olmak üzere diğer milletler arasında skandalı yol açacak muazzam ve ilginç bir hediye gidiyor Yüce Türk'e" ifadesinin kullanılmış olması ise dikkat çekicidir. Hediye Thomas Dallam'a özellikle sipariş edilen ve mekanik teknolojisi sayesinde bir tür piyanola gibi kendine çalabilen, aynı zamanda fırıldırınca bir saat bulunan bir orgdu. Teknolojik üstünlüğü, bu ilginç müzik aletini son derece çekici bir hediye durumu na sokmuştur.

1860 yılında Dallam'ın anı defterinden habersiz bu tarife uygun Elizabeth dönemi ne ait bir org çizimi bulunmuştur. Aynı yıl İngiliz The Illustrated London News gazetesinin 20 Ekim tarihli sayısında bu çizim yayılmıştı. Gazete bugün İstanbul'a yollandığından şüphemiz olmayan orgu söyle tasvir ediyor: "Aletin dokuz hareket şekli var. Bunlar saat, ayın ve güneşin günlük konumunu gösteriyor. Her çeyrekte ziller çalıyor ve her saat başı en tepede bulunan horoz ölüyor. Ayrıca çanlar sayesinde melodiler iştileniliyor. Üzerindeki sekiz heykelcik kraliçenin figürüne doğru dönerken selam veriyorlar, o da asasıyla cevap veriyor". Orgun üzerinde değerli taşlarla süslenmiş Kraliçe I. Elizabeth'i tasvir eden bir heykelcik ve ayrıca gezegenlerin konumunu gösteren güne sistemi modeli bulunmaktadır.

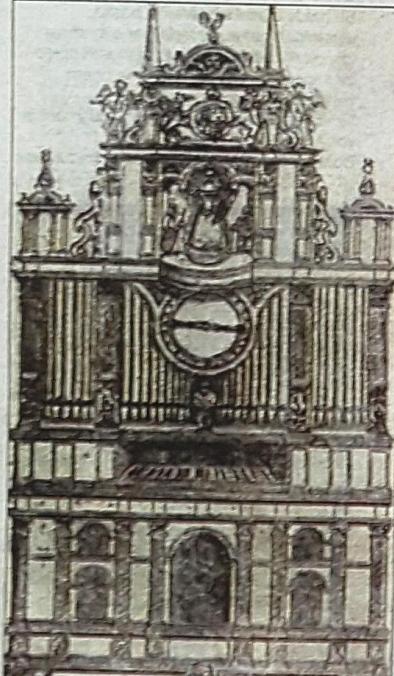
Thomas Dallam hakkında önemli bir org yapımı aileye mensup olduğunu dışında bugün elimizde fazla bir bilgi bulunmuyor. Dallam'ın döneminin en iyi org yapımcılarından bir tanesi olduğu ise İstanbul dönüsü İngiltere'nin çeşitli yerlerinde inşa ettiği orglardan açıkça anlaşılmaktır. Dallam'ın eserleri arasında Cambridge Üniversitesi'ndeki King's Koleji'nin kilisesinde 1605-1606 tarihleri arasında inşa etmiş olduğu org, 1613 senesinde Worcester Katedrali için ve 1624-1627 yılları arasında Durham Katedrali için yapmış olduğu orglar sayılabilir. King's Koleji'deki orgu inşa edebilmek için Dallam tam elli sekiz hasta uğraşmış ve bu zaman zarfında da Londra'daki atölyesini geçici bir süre için kapatmak zorunda kalmış... Bu orgun her ne kadar iç mekanizması İngiliz iç savaşları sırasında tahrip edilmiş ve sonrasında yeniden inşa edilmiş ise Dallam'ın döneminde ait orijinal ahşap kılıfı Cambridge'i ziyaret eden pek çok ziyaretçi etkiliyor.

Sipariş 1597'de verildi...

Stanley Mayes'in tahminlerine göre org 1597 Ağustos ayında Dallam'a sipariş edilmiş, Kasım 1598'de de Kraliçe Elizabeth'in tefusi için Londra Whitehall'daki zengin yemek davetlerinin verildiği Banqueting House'a kurulmuştur. Bu karmaşık, ancak aynı zamanda belki de dönemin en gelişmiş teknolojik müzik aleti 550 pound'a mal olmuş ve masrafı da Levant Company tarafından karşılanmıştır. Yani özel sektörün sanata ve sanatsal eserlerin yaratılışına sponsor olması bugünkü ölçüde gidiyor gibi 16. yüzyılın de geceyi. Orgla beraber İstanbul'a gideceği

Dallam'a ne zaman söylediğini bilmese de, anılarının açılışında kısa sürede hazırladığını belirtmesinden bu kararın pek de ani alındığı ya da kendisine iletildiği anlaşılmır. Dallam anılarının giriş kısmında yanında götüreceği eşyayı söyler. "Yolculuk sırasında giyeceğim kıyafetler, üç çift ayakkabı, kendimi korumak için bir kılıç, yağ, tuz, şeker ve sırke gibi pek çok temel gıda malzemesi, çatal, bıçak, kaşık gibi sofra ihtiyaçları ve elbise askaları..." Daha da önemlisi Dallam yolculuk sırasında parmaklarının antreması için tüccarlarından özel izinle gemiye bir türlü cembalo ya da benzeyen ayaksız, klavyeli müzik aleti olan bir virginal'ı de yüklemeyi başarı. Bu konuda göstermiş olduğu titizlik, surf performans düzeyinden düşmemek için uzun ve firtinalı bir deniz yolculuğu sırasında dahi düzenli olarak müziğini çalışabilmek için beraberinde bir müzik aleti getirmesi, bizlere Dallam'ın ne derece profesyonel bir müzisyen olduğunu açıkça gösterir.

Dallam 9 Şubat 1599 Cuma günü Thames üzerinde bir çift sandala binerek, orgun da yükleniği, Gravesend'de demirli bulunan



Orgun 1860 tarihli gazetede yayımlanan çizimi.

Hector isimli gemideki diğer yolculara katılmak üzere Londra'dan ayrılr. Doğu ticareti için Levant Company tarafından kiralanan 300 tonluk yeni bir gemi olan Hector Manş'ı geçip güneye inerek Portekiz, İspanya sahilini, Cebelitank, Cezayir, Sicilya, Zante ve İskenderun yoluyla İstanbul'a ulaşacaktır. Gravesend'e varışında geminin daha hazır olmadığı öğrenilen Dallam dört gecce pansionda kalır ve 13 Şubat günü demir alınır. Ancak Deal kaleşi açıklarında rüzzgânın kesilmesi üzerine dört gün daha beklenir; tekrar karaya çıkarılır. İlkinci kere denize açılmalarının ardından bu sefer de furtuna ve sis yüzünden yolmasını kaybederek İngiltere'ye dönerler. 16 Mart'ta yapılan üçüncü denemede İngiliz sahilinden bağırrayla uzaklaşılır. Görüldüğü gibi yolculuk hiç de kolay değil; sadece İngiltere'den ayrılmaları hava koşullarından dolayı bir ziy stırmıştır. Nişantaş 27 Mart gibi Akdeniz sulanına girilir ve bunu takiben 30 Mart'a Cezayir limanına demir atılır. Dallam'ın kral olarak hitap ettiği Osmanlı valisi Sultan'a giden hediyeyi görmek isteyince olan ilginç hadiseyi anı defterine

şöyle not eder. "Kral kaptanımıza kendisini görmesi için ve aynı zamanda Grand Signor'a giden hediyeyi beraberinde getirmesi için mesaj yolladı. Böylece kaptanımız gitte ve Kral'a Grand Signor'a götürmektedir. Hediyenin sadece büyük olmakla kalmadığını, aynı zamanda karmaşık ve kurulmasının da zaman alacağını söyledi. Kral söylediklerini dinledikten sonra onun sözlerine inanmadı ve hapis olarak tuttu. Bu durum bennin dostumun saraya gitmesine sebep oldu. Onun huzuruna çıktıığında bizlerin de kaptanımız gibi aynı hikâyeyi anlat>tagımızı gördük. Böylece kaptanımız serbest bırakıldı, biz de geri yollandık. Kral sonra kaptanımız için gemiye iki boğa ve üç koyun hediye yoldadı. Hepsinde çok cuiç üzlerdi. Çünkü burada ellerindeki en kötüsünün Hristiyanlar için fazlaıyla iyi olduğunu düşünüyorlar."

Toplam dört aylık bir yolculuktan sonra Hector ve yolcular 15 Temmuz Çarşamba günü İstanbul sularına girerler. Yedikule Açıklarında demir atılır ve burada gemi Padişah III. Mehmed'in görüş menziline girmeden önce baştan sona boyanır. Ertesi gün hediye Pera'da bulunan İngiliz elçiliği binasına taşınır. Binada orgu kurmak için yerine yüksek bir oda bulunmadığında dolayı elçi Henry Lello'nun emri ile çabucak elçiliğin avlusuna yeni bir oda inşa ettirilir. Dallam orgunu bu odada kurmayı başlar, ancak sandıklar açıldığında korkunç bir manzarayla karşılaşırlar. Geminin ambarındaki aşırı sıcaklık yüzünden tutukları erimiş, altı ay süren yolculuk sırasında da sallantıdan dolayı bazı borular ezilmiş ve kırılmıştır. Dallam çalışmaya koyulur ve orgu gün içerisinde tamir edilerek Padişah'ın sunulacak şekilde hazırlanır, İngiliz elçiliğindeki odadan süküller Topkapı Sarayı'na tasır.

Dallam saraya yaklaşık on gün içinde orgu monte eder, bu seyahate kendi ile birlikte yardımcıları katılır. Orgu ilk önce Dallam'ın Grand Signor'un sekreteri olarak tamamladığı ve anılarında Copagawa şeklinde yazdığı Kapıcı dinlemek ister. Bu arzusuna yerine getirilir. Esasında anlaşılan Kapıcı orgu Padişah'ın huzurunda calınmadan önce kendisi kontrol etmek istemisti. 24 Eylül gecesi İngiliz elçi Dallam'ı çağırır ve ertesi gün Padişah'ın Topkapı'ya dönerken hediyeyini görecesi bildirir. Ancak kendisini de uyarmaktan geri kalmaz; Padişah Hristiyanların kendisinden korkutular için hediyeğer getirdikleri inancındadır. Hele Dallam Sultan'ın huzuruna çıktığu zaman kesinlikle ona sırtını dönmemelidir. Yüzü dönen olarak selam vermelir ve yine yüzü dönük olarak geri hizurdan çıkmalıdır.

Sultan ve kalabalık saray erkânı İngiliz Kraliçesi'nden gelen bu ilginç hediyeyi örmek için aletin kurulduğu salonda toplanırlar. III. Mehmed sessizlik içerisinde tahtına oturmuş bir şekilde hediyeyini inceler. Bundan sonrası Dallam anılarında şöyle anlatır: "İlk önce saat 22'yi vurdu, sonra ikinci katın köşelerinde duran heykelcikler gümüş trompetlerini başlarına doğru göstererek çalmaya başladılar. Sonra müzik durdu ve org bes sesli bir şarkı iki defa çaldı. 16 foot yüksekliğindeki orgun tepesinde bulunan dallar arasındaki siyah kuşlar öterek kanat çırptılar. Grand Signor diğer bazı mekanik hareketleri de gözlemledi". Gördüklerinden memnun kalmış olsa gerek ki Padişah orgun bir daha kendine çalıp çalaramayacağını Kapiağasından sorar. Oysa Padişah'ın bir kere dinlemekle yetineceğini düşünen Dallam orgu tekrar ayar etmemiştir. Ancak Kapıağasına arzu ederse minik bir mekanik düzme sayesinde saat vurmaya başladığını zaman orgu da devreye sokabileceğini söyler.

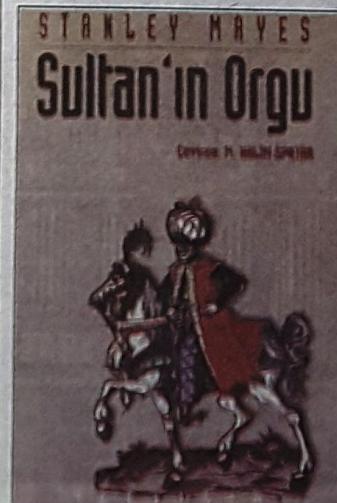


III Murat, İbrahim Paşa Sarayı'ndan şehzadesi Mehmet'in sunnet düğününe izleyen.

SULTAN'IN ORGU...

M. Halim Spatar dört yüz yıl önce Osmanlı Sultanına armağan olarak gönderilen degerli orgun yaklaşık 10 sene boyunca izini sürdürmüştür. İletişim Yayınları'ndan geçen hafta çıkan Sultan'ın Orgu adlı kitabı önsözünde Spatar bu serüvenini söyleyip anlatıyor:

AnaBritannica'nın 16. yüzyıl org yapımı Thomas Dallam maddesi üzerinde çalışırken söyle bir cümleyle



rastladım: Kraliçe Elizabeth Doğu tüccarları Kumpanyası'nın etkinliklerine kolaylık sağlamak ve Osmanlı Padişahı III. Mehmed'in dostlığını kazanmak amacıyla 1599'da İstanbul'a armağanlar gönderdi. Dallam da kendi yaptığı orglu bir mekanik saat padişaha sunmak üzere birlikte gitti. Bu yolculukta tuttuğu gülük 1893'te yapılmıştı."

Bu derlin manifeti, üzerinde bir de saat bulunan, son derece ustalık isteyen bu karmaşık aleti yapan kişinin, Kraliçe'nin isteğiyle altı ay süren bir deniz yolculuğu yaparak Topkapı Sarayı'na kadar getirmesi ve tekrar erteden geçirildikten sonra orgu Sultan'a sunması, buna karşılık bizim tarihsel belgelerimizde böyle bir bilgiye rastlanmaması garibimdir.

Dergimizdeki yazılarıyla da tanıştığımız Halim Spatar orga ilgili bilgileri ağır ağır ulaşabilmiş. (Onun bu orgla ilgili bir yazısını daha önce dergimizde okumustuuz.) Ama orgun akibetini öğrenmemesi oldukça uzun zaman almış. Sonunda ulaştığı bilgi ise oldukça can sıkıcı olmuş: Çünkü org, üzerindeki tasvir ve suretler nedeniley III. Mehmed'in oğlu I. Ahmet tarafından parçalanmış, yakılabilen parçalar ise yakılmış... Dallam'ın 16. yüzyıl İngilizcesi ile yazılmış günceli çok ilgisini çekmiş Halim Spatar'ın, Ama Dallam'ın günescinden yola çıkararak yazmış ve dönemin daha güncel bir kitap olan Stanley Mayes'in kitabını Türkçe'leştirmeyi yararlı bulmuş.

ler. III. Mehmed'in Kapıağası orgu bir saat sonra başarıyla harekete geçirir. Bu sefer tuşların kendi kendine oynadığını gören Padişah şüphelenir ve Kapıağası bunun nedenni sorar. Kendisine orgu aynı zamanda bir insanın da çalabileceği söylenir. Bunun üzerine Padişah bunu çalabilecek herhangi birisi olup olmadığını sorar. Kendisine orgu getiren kişinin bunu becerebileceğini söylemeye Dallam huzura çağrılar. Bundan sonrası Dallam kendi esprili diliyle şu şekilde aktarır:

"İçeri girdimde padişah muazzam bir tahtta oturuyordu, ancak himayesinin yanında bu hiç kalmıyordu. Bu manzara beni başka dünyalara götürdü. Padişah sakince hediyeyi bakıyordu. [...] On beş dakikadır bu şahane manzarayı müşahede ediyordum ki Padişah'ın yanında duran Kapıağası ile konuşmuşunu gördüm. Sonra Kapıağası bana doğru geldi, cüppemi aldı, halının üzerinde koydu ve bana gidip orgu çalmamı söyledi. Bunu reddettim, çünkü Padişah orga çok yakın oturuyordu. Çalmak için kendine sırtımı dönmem gerekecekti ve neredeyse pantolonum dizlerine degecekti ki bunu kapıağastının dışında ölüm korkusuya kimseyin yapmaya cesareti yoktur. Bunun üzerine gülümsedi ve beklememi söyledi. Padişah tekrar konuştu ve Kapıağası gülmeye yerek yanına geldi ve cesaretle gitmemi söyleyerek beni ileyiye doğru itti. Padişahın yanına gelince pelerinimi çıkartmamış olarak dizlerime kadar eğilip selam verdim, sonra sırtımı kendisine döndüm ve dizlerine pantolonum değil. Çok zengin bir taht üzerinde oturuyordu ve baş parmağında yarı inch çapında elmasın bir yüzük takılıydi. O kadar arkamda oturuyordu ki yaptıklarını göremediginden ayağa kalktı. Kapıağası tahtını biraz yana çekti. Elimi görebilmek için hareket ederken beni biraz öne itti; ama ben korkumdan sanki her an kılıçımı çekişip kafamı kesecek zannettim. Saat vuruncaya kadar öylece çalabilgium kadar çaldım. Sonra başımı mümkün olduğunda yere eğerek sırtım ona dönük olduğu halde önünden ayırdım. Tam cüppemi alırken Kapıağası yanına geldi ve durmamı söyledi. Biraz bekledim, sonra Kapıağası gidip orgun klavyesinin üzerini örtmemi söyledi. Tekrar Padişah'ın yanına geldim, selam verdim ve cüppemi almak için bu sefer geri

geri yürümeye başladım. Bunu görenler hoşlarına gittiği için gülmeye başladılar. Padişah'ın arkasındaki altın dolu bölmeye doğru elini uzattığını gördüm. Kapıağası elinden alarak bana kırk beş altın sikke verdi. Girdiğim yerden başarımdan dolayı son derece mutlu olarak dışarı çıkartıldım".

Thomas Dallam saraydaki başarısından dolayı defalarca Topkapı'ya çağrılır. Hatta burada acemioğlanlar kendisini kucaklayarak ondan sarayda kalmasını isterler. Dallam ise İngiltere'ye dönmek arzusundadır; kansının ve çocukların kendisini beklediği yönünde bir yalın uydurur. Dallam Topkapı Sarayı'nın daha önce hiçbir yabancıya açılmayan en saklı köşelerine kadar gezdirilir; Harem'de top oynayan kızları dahil görür. Ancak bu konuda hiç kimseye bir şey söylememesi yolunda tercümanı tarafından sıkı sıkıya uyarılır. Artık İstanbul'dan ayrılmama zamanı gelmiştir ki Sultan III. Mehmed'den orgun sahildeki köşklerden bir tanesine taşınması yolunda bir emir gelir. Ancak bu emir Hector'un yelken açmasından bir gün önce gelmiştir. Dallam ise kararsızdır; fakat sonunda gemiyi kaçırıp phasuna da olsa İstanbul'da bir süre daha kalarak orgu Padişah'ın emri doğrultusunda sahil köşklerinden bir tanesine taşıyarak kurmayı karar verir. Hector ve yolcuları onu geride bırakarak İstanbul'dan ayrılırlar. Dallam ise orgu taşımaya koyulur; hatta sahil köşkünde çalıştığı bir gün aniden Padişah ve cariyeinin geldiği söylenir. Etrafindaki acemioğlanları kaçışmaya başlarlar, fakat Dallam geride kalır. Zenci harem ağalarının palaları ellerinde olduğu halde kendisine doğru koşutlarını görür ve bütün gücüyle koşarak kaçmaya başlar. Ellerine düşmeden kapıya yetiştiğini gören acemioğlanlar sevinç içindedirler. Orgun sahil köşkünde kuruşması 21 Ekim'de tamamlanır.

Görevini başarıyla yerine getiren Dallam bir daha dönmemek üzere 28 Kasım Çarşamba günü saat 4'te Karamürsel isimli bir Türk gemisiyle İstanbul'dan ayrılır. Ne yazık ki İstanbul'da hediye olarak geride bıraktığı teknoloji harikası orgu ise I. Ahmed döneminde parçalanır. Kadar kalıcı olmasa da, Osmanlı sarayına Avrupa müziğinin etkilerinin böylesi girmiş olması ilgincit. ▶



King's College'daki org Thomas Dallam'un Sultan için yaptığı orgun bir benzeri...